

درس تفسیر استاد حاج سید مجتبی نورمفیدی

موضوع کلی: سوره بقره
 موضوع جزئی: آیه ۴۳ _ معنای اجمالی آیه _
 ارتباط آیه با آیات قبل و بعد _ تکلیف اول: اقامه صلوه _
 معنای صلوه در آیه
 تاریخ: ۲۲ آذر ۱۴۰۰
 مصادف با: ۸ جمادی الاول ۱۴۴۳
 جلسه: ۲۶

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ وَاللَّعْنُ عَلَى أَعْدَائِهِمْ أَجْمَعِينَ﴾

آیه ۴۳

«وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّكْعِينَ».

میفرماید شما اقامه نماز کنید و ایتاء زکات داشته باشید و همراه رکوع کنندگان هم رکوع داشته باشید.

معنای اجمالی آیه

اگر بخواهیم تصویری اجمالی از این آیه ارائه دهیم، می‌گوییم در حقیقت خداوند تبارک و تعالی امر می‌کند به بنی اسرائیل و یهودیان اعم از عالمان و عامه مردم که شما به اقامه نماز پردازید و زکات بدهید یا به تعبیر دقیق تر ایتاء زکات داشته باشید و رکوع شما همراه سایر رکوع کنندگان باشد.

این آیه واژه خاصی که نیاز به توضیح در این مقام داشته باشد ندارد. البته بحث اقامه، صلاة، ایتاء، زکات و رکوع که در آیه مورد استفاده قرار گرفته اند، از جهاتی احتیاج به توضیح دارند، اما اینکه بخواهیم ابهامی را از این واژه‌ها برطرف کنیم ابهامی ندارد. اقامه معلوم است که به معنای برپا داشتن است، نه انجام یک فعل خاص. معنای صلاة هم که معلوم است. معنای ایتاء هم به یک معنا نظیر اقامه است؛ ایتاء زکات غیر از اعطاء زکات است که این هم باز به نوعی به همان جهتی که اقامه به آن اشاره دارد، اشاره می‌کند. معنای رکوع هم معلوم است.

لذا از نظر واژگان، در این آیه واژه خاصی وجود ندارد که محتاج تبیین باشد.

ارتباط آیه با آیات قبل

اما از نظر ارتباط با آیه قبل و بعد، باید عرض شود در آیه قبل خداوند تبارک و تعالی چند امر و نهی داشت. «آمَنُوا بَمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ» امر به ایمان به قرآن، پیامبر و حقایق دین و همچنین امر به رهبیت، امر به تقوا در کنار نهی از اموری که بیان شد. بالاخره چند امر و نهی در آیه قبل ذکر شد. متعلق اوامر و نواهی در آیات قبل مربوط به اصول اعتقادی و بعضی از فروع و شعب آن بود. اینکه مثلاً ایمان بیاورید، و بعد در کنارش فرمود: «لَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا»، مربوط به حوزه اعتقادات و باورهای دینی است. چون قبل از این اوامر و نواهی که در آیه ۴۱ و ۴۲ بیان شد، سخن از اصول سه گانه اعتقادی بود، یعنی توحید، نبوت و معاد. سپس بحث از ایمان و باور قلبی پیش آمد. اکنون امر می‌کند به سه عمل مهم دینی؛ اینکه می‌گوییم سه عمل مهم دینی، باید توضیح داده شود که چرا در میان همه اعمال و مناسک دینی،

این سه ذکر شده است. اول باید دید منظور از این‌ها چیست تا چرایی آن را بیان کنیم. به هر حال فعلا در این حد که ارتباط این آیه با ماقبل روشن شود، باید عرض کنیم اینجا کأن خداوند متعال بعد از بیان لزوم باور صحیح به سه اصل توحید، نبوت و معاد و بعد از امر به ایمان به خداوند و پیامبر و روز جزاء، وارد عرصه بیان تکالیف دین می‌شود. یعنی کأن بعد از اینکه اعتقاد پیدا کردید، ایمان آوردید، حال میفرماید اقامه نماز کنید، ایتاء زکات داشته باشید و همراه رکوع کنندگان به رکوع بپردازید. این بیانی اجمالی برای ارتباط این آیه با آیات قبل بود. یعنی عرصه مناسک دینی را فی الجمله برای یهودیان تبیین می‌کند.

حال عمده این است که ببینیم اساسا این سه تکلیف چیست و چرا ذکر شدند.

تکلیف اول: اقامه صلوه

تکلیف اول اقامه صلوة است و بعد به دو تکلیف دیگر می‌پردازیم.

میفرماید: «أقيموا الصلاة». چند پرسش در رابطه با این تکلیف مطرح است. اینکه اولاً منظور از صلوة در اینجا چیست؟ ثانياً معنای اقامه صلوة چیست؟ و ثالثاً چرا در صدر تکالیف برای کسانی که دعوت می‌شوند به اسلام اقامه صلوة قرار داده شده؟ اولین تکلیفی که برای یهودیان بعد از آن مقدمات میفرماید، «أقيموا الصلاة» است. چرا این اولین تکلیف قرار داده شده؟

معنای «صلوه» در آیه

در مورد صلوة در این آیه دو احتمال وجود دارد:

۱. یک احتمال اینکه منظور از صلوة خصوص همین نمازی است که مسلمانان می‌خوانند و اینجا دارد امر می‌کند به اینکه شما هم مانند مسلمانان نماز بخوانید.

۲. احتمال دیگر این که امر به نماز به معنایی که در بین همه ادیان الهی وجود دارد.

هر دو احتمال طرفدارانی دارد و برخی از مفسرین به آن ملتزم شده‌اند.

احتمال اول

بنابر نظر برخی از مفسرین از جمله صاحب تفسیر المنار اینجا خداوند تبارک و تعالی دارد به نماز امر می‌کند و منظورش از نماز نه نمازی است که مسلمانان می‌خوانند، بلکه می‌خواهد توجه دهد به آن حقیقت و روح نماز که در همه ادیان وجود دارد. لذا نمی‌خواهد بگوید که شما مانند مسلمانان نماز بخوانید و همانطور که آن‌ها مثلاً این افعال را انجام می‌دهند، شما هم همانگونه انجام دهید، بلکه می‌خواهد بگوید همان نمازی که شما داشتید و پیش از شما ادیان ابراهیمی دیگر داشتند، الان بر شما لازم است به حقیقت و روح آن نماز توجه کنید. به عبارت دیگر دارد به اصل خضوع و خشوع و تضرع در برابر خداوند تبارک و تعالی اشاره می‌کند.^۱

۱. تفسیر المنار، ج ۱، ص ۲۹۳.

مؤید این احتمال کلامی است که راغب اصفهانی در این رابطه ذکر کرده است. راغب اصفهانی می‌گوید: در بعضی از آیات قرآن سخن از اقامه تورات و انجیل به میان آمده است. مثلا در سوره مائده خداوند تبارک و تعالی میفرماید: «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُقِيمُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ»^۱. به اهل کتاب بگو شما هیچ چیزی نیستید، شما بر چیزی قرار ندارید مگر اینکه اقامه تورات و انجیل کنید.

و یا در دو آیه قبل از این آیه خداوند میفرماید: «وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ»^۲. اقامه تورات و انجیل به چه معناست؟ اقامه تورات و انجیل یعنی اینکه حق تورات و انجیل ادا شود و یا به تعبیر دیگر آنچه که در تورات و انجیل گفته شده به منصفه ظهور برسد و بدان عمل شود. مثلا الان وقتی می‌گوییم اقامه قرآن، اقامه قرآن یعنی به آنچه که در قرآن گفته شده عمل شود و سعی شود این در بین مردم جاری و ساری باشد. اقامه تورات و انجیل هم به این معناست، لذا اگر خداوند تبارک و تعالی به این‌ها میفرماید «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ»، منظور اقامه همان نمازی است که در تورات و انجیل داشتند و در همه ادیان هم بود که توجه به آن حقیقت است و آنهم جز تسلیم و خضوع و خشوع در برابر پروردگار متعال نیست.

احتمال دوم

اما دیدگاه رایج تر این است که صلاة در اینجا به معنای همان نمازی است که مسلمانان می‌خوانند و به نظر می‌رسد این دیدگاه رجحان دارد بر دیدگاه اول به چند دلیل.

شواهد ترجیح احتمال دوم

۱. معنا ندارد بعد از اینکه خداوند تبارک و تعالی به آن‌ها امر کرده به ایمان به «بِمَا أَنْزَلْتُ بِهِ» و پیش از آن دعوت به اسلام کرده و اینکه «تَلْبِيسِ الْحَقِّ بِالْبَاطِلِ» نکنید، و اینکه کتمان حق نکنید، و قبل از آن دعوت به اصول سه گانه اعتقادی کرده، بیاید بفرماید «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ» و منظورش هم روح صلاة باشد که در همه ادیان ابراهیمی مشترک است. این شاهد مهمی است که قطعا مانع از حمل صلاة بر معنایی غیر از همین معنایی است که بین مسلمین متداول است.

۲. اینکه در ادامه همین آیه فرموده: «وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ»، یعنی با رکوع کنندگان رکوع کنید. رکوع به حسب ظاهر به عنوان جزئی از اجزاء نماز است. ظاهر معنای رکوع این است و این رکوع فقط در این نماز موجود است. بعلاوه اینکه خود یهود هم که نماز داشتند، نماز آن‌ها بدون رکوع بوده است و شکل نماز آن‌ها متفاوت بود و رکوع نداشتند. لذا «وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ» با توجه به نکاتی که گفته شد، ایجاب می‌کند که امر به نماز در حقیقت امر به همین نمازی باشد که مسلمانان می‌خوانند. مگر اینکه بگوییم «وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ» اساسا به معنای دیگری است و اشاره به نماز و یا به تعبیر دقیق تر جماعت در نماز ندارد، بلکه به اصل رکوع که به معنای خشوع نسبت به خدا است دارد اشاره می‌کند. البته این احتمالی است که ظاهر آیه خیلی با آن مساعد نسیت. پس اگر ما «وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ» را چنانچه خواهیم گفت به

۱. سوره مائده، آیه ۶۸.

۲. سوره مائده، آیه ۶۶.

معنای امر به جماعت در عبادت و نماز بدانیم، می‌تواند قرینه‌ای باشد بر اینکه صلاة در اینجا به معنای نمازی است که مسلمانان می‌خوانند و البته اگر «و اركعوا مع الراكعين» را به این معنا بگیریم، مستلزم تکرار هم نیست. یعنی کسی نگوید وقتی گفته شده «أقيموا الصلاة» پس چرا دوباره می‌گوید «و اركعوا مع الراكعين». اگر هم آن درباره نماز است و هم این، پس کأن تکلیف تکرار شده است. چون مسئله این است که در اولی امر به اقامه نماز شده که خواهیم گفت اقامه صلاة به چه معناست، اما در اینجا امر به یک مسئله مهمی شده که نه تنها در نماز بلکه در غیر نماز هم تبلور پیدا می‌کند و آن هم مسئله جماعت است. البته در «و اركعوا» امر به رکوع شده و رکوع هم جزئی از نماز است. اما حیثی که اینجا مد نظر است معیت با رکوع کنندگان است که اشاره به مسئله جماعت دارد. لذا تکرار هم نیست و کأن امری دیگر است. بنابراین منظور از نماز در اینجا همان نماز مسلمین است.

۳. اساساً معنا ندارد که اهل کتاب و یهودیان مکلف شوند به حکمی که منسوخ شده. بالاخره نمازی که آن‌ها می‌خواندند با آمدن اسلام و پیامبر منسوخ شده، آنگاه دیگر معنا ندارد خداوند بعد از اینکه آن‌ها را دعوت به اسلام می‌کند، به کاری امر کند که منسوخ شده. پس همانطور که اکثر مفسرین هم اینجا بیان کرده‌اند، معنای صلاة قطعاً همان صلاة معروف و مصطلح بین مسلمین است؛ یعنی اینجا به اقامه همان نماز امر می‌کند.

بحث جلسه آینده

اما اقامة الصلاة یعنی چه؟ اینجا نمی‌فرماید صلّوا، بلکه می‌گوید «أقيموا الصلاة» چه اینکه در بسیاری از آیات قرآن اساساً این امر درباره نماز بکار برده شده که باید در جلسه آینده توضیح داده شود.

«والحمد لله رب العالمين»